

Den konstvetenskapliga uppsatsen tar sin utgångspunkt i "Hönstavlan" (av J. Pasch och J.H. Scheffel), ett grupporträtt av hovfruntimret, som enligt författaren Anna Lena Lindberg skulle visa Carl Gustaf Tessins passionerade önskedrömmar att erövra hovdamernas härskarinna Lovisa Ulrika. En sensuell längtan således, långt från den sublimes kärleken, men föremålet var och förblev ouppnåeligt, förbjudet.

Den totalt utlämnande vänskapen och skrivandet som kommunikation och terapi behandlar Birgit Neumann i sin uppsats om diktarens förtroliga envägsdialog med Gud, naturen och med läsaren, en diktform som används som ett slags kamouflage för bekännelser om otillåten kärlek och farlig vänskap. Det religiösa språkets laddning ger ett legitimt utlopp för undertryckt sensualitet och vänskaplig hetta, för lidande och medlidande.

Vänskap blir komplex när den involverar en poet, en konstnär och en kung. I Hans Lunds artikel är Johan Tobias Sergel, Johan Henric Kellgren och Gustav III huvudaktörer och det stora temat är Kellgrens stora uppriktiga vänskap till Sergel samt hans beundran för kungen, en beundran som måste uttryckas med disciplin eftersom föremålet hörde till en högre sfär.

I den avslutande essän kommer äntligen det leende jag ibland längtat efter under läsningen av denna högst seriösa bok. Kärlek är också en lustiger lek; vänskap en munter relation. Men visst ska kärlek och vänskap tas just med det allvar som samtliga författare visat i sina artiklar, men det är befriande att Jakob Christensson kan tala både lärt och kvickt om vad egentligen kärlek och vänskap är. Han säger genast att det finns inte ett slutgiltigt svar på denna ständigt aktuella fråga. Hans bidrag bygger på en inledande kort forskningshistorisk genomgång och en intressant genomgång av 1700-talets encyklopediska beskrivningar av kärlek och på den förälskade vänskapens ordväxling mellan två män.

Kärlek och vänskap utsätts allt oftare för forskares självklara intresse. Etnologer har ägnat sig åt ceremonier, ritualer, seder och bruk som har med kärlek, äktenskap, familj och vänskap att göra (jfr Karl-Olov Arnstberg 1988 och Eva Lis Bjurman 1998). I boken *Ljuva möten och ömma samtal* bjuder en rad forskare från litteraturvetenskap, idé- och lärdomshistoria, konstvetenskap och kulturvetenskap läsarna på ett sparsmakat urval personligt skrivna essäer om kärlek och vänskap, icke tyngda av noter, metodologiska, teoretiska eller forskningshistoriska resonemang. Den skenbara lättheten och de behagliga ämnena bedrar. Uppsatserna

är väl reflekterade och lärda. De inspirerar till vidare studier i kärlekens och vänskapens skiftande historiska och kulturella variationer, helt enligt författarnas önskan.

Angela Rundquist, Stockholm

Inger Lövkrona: *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Historiska Media, Lund 1999. 254 s. ISBN 91-88930-64-5.

Inger Lövkrona har skrivit en bok som jag tror att många forskare gärna skulle vilja skriva: att fördjupa sig i ett ämne som intresserar en på ett personligt plan, att göra en begränsad empirisk genomgång och att ge sig själv mycket utrymme i texten. Berättelsen om Annika Larsdotter barnamörderska är en mycket fascinerande och spännande läsning.

Boken är uppbyggd kring denna Annika Larsdotter, år 1765 anklagad för barnamord. Syftet med att studera barnamörderskor är dubbelt. Dels vill Lövkrona lyfta fram och synliggöra kvinnoöden som hittills varit okända, dels vill hon analysera skeendet i en genuskontext och därmed "bidraga till en feministisk teoretisk debatt om sambandet mellan kön, makt och sexualitet i det förmoderna samhället" (s. 22). Lövkrona använder således barnamörderskan både som mål och medel, och hon har i båda avseendena högt ställda ambitioner. Såväl empiriskt som teoretiskt är hennes anslag djärvt. Kring nyckelorden kön, makt och sexualitet vävs framställningen och analysen samman.

I centrum står alltså Annika Larsdotters levnadsöde. Utifrån rättegångsmaterial (i huvudsak häradsrätts rannsaking) rekonstruerar Lövkrona händelseförloppet så långt det går. Berättelsen är uppbyggd kring olika personers skildringar. Annika kommer naturligtvis till tals, liksom barnafadern Gunnar, som för övrigt var gift med Annikas syster. Även systemen själv och föräldrarna framförde sina berättelser, liksom en knapp handfull kvinnliga grannar. Eftersom brottet ansågs vara ytterst allvarligt var även kyrkans företrädare involverade. Sist men inte minst framkommer häradsrättsens syn i domslutet; med hänvisning till flera lagrum dömdes Annika "sig själv till välförtjänt straff och androm vanbördigom till skräck och varnagel [att] liv sitt mista, halshuggas och i båle brännas" (s. 71). Barnafadern dömdes till spöstraff och tvångsarbete för sedlighetsbrottet (enkelthor) och för att inte aktivt sökt hindra mordet. På ett

högre plan belyser Lövkrona även lokalsamhällets inställning och agerande samt den tolkningsram som lagstiftningen tillhandahåller.

Som mål fungerar berättelsen utmärkt. Ingen kan undgå att bli berörd av de olika livsöden Lövkrona tecknar. Att använda berättelsen som medel är mer komplicerat, eftersom det kräver en avancerad tolkning av ett mycket rikt källmaterial som lätt kan förleda till övertolkning. Rättegångsmaterial har under de senaste 10–15 åren kommit att användas allt flitigare i forskning om äldre tider, i synnerhet inom mitt eget ämne historia. För att tolka det på ett adekvat sätt krävs en ny typ av källkritik. Sålunda måste textens tillkomstsituation beaktas, dvs. det faktum att protokollet är tillkomna i ett rättsligt sammanhang med uttalat syfte att ligga till grund för ett juridiskt hållbart domslut.

Inom historieämnet talas det ofta om att läsa domboken som en text, vilket innebär en närläsning och tolkning av protokollet som uttryck för olika uppfattningar om samtida föreställningar. Lövkrona diskuterar detta utifrån en etnologisk begreppsapparat och laborerar med tre analysnivåer: "narration event", vilken avser själva rättegången, "narrated event", som handlar om barnmordet som en berättelse och slutligen "lived event", den upplevda händelsen (s. 42). Dynamiken mellan de olika nivåerna är viktig, liksom hur olika personer ger olika berättelser. Poängen är att en och samma händelse således kan återges i en rad olika versioner, beroende på vem som berättar och vilken analysnivå forskaren använder.

Jag kommer fortsättningsvis att diskutera just tolkningen, dels utifrån den teoretiska begreppsapparaten, dels utifrån tillvägagångssättet med fokus på materialets representativitet och Lövkronas forskarjag – dvs. hennes egen närvaro i analysen.

En central fråga i analysen av fallet Annika Larsdotter är varför Annika mördade sitt barn. Svaret på frågan står att finna i mannens (barnafaderns) agerande i allmänhet och det sexuella tvång han utövade i synnerhet: Annika "besluta[de] sig för att göra sig av med barnet från den stunden Gunnar hotade med att inte ta sin del av ansvaret" (s. 93). Gunnar hade inledningsvis tilltvingat sig sexuellt umgänge med Annika, ett umgänge som upprepades under flera månader, och sedan havandeskapet blev honom känt bett henne skylla på någon annan. Hans handlande låg, enligt Lövkrona, i enlighet med den manliga moral, som tillät män att ha sexuella förbindelser och som dessutom framställde kvinnan som alltid villig. Mannens sexuella tvång

gentemot kvinnan är den röda tråden kring vilken Lövkrona analyserar Annikas och ytterligare sju barnamördersfalls fall.

Denna könsproblematiserade tolkningsmodell av Annika Larsdotters öde presenteras i teorikapitlet "Kön, makt och sexualitet" (kapitel 7). Placeringen av teorikapitlet är ovanlig. Monografier inom historieämnet har vanligen de teoretiska diskussionerna i början, i bästa fall tänkta som en hjälp för läsningen. Lövkrona presenterar istället berättelserna, både om Annika och de andra, och vissa övergripande frågor innan hon ger sig i kast med diskussionen om kön, makt och sexualitet. En fördel härmed är att analysen med hjälp av den teoretiska modellen kan lyftas ytterligare ett snäpp, och att den kan underbygga de gjorda analyserna, men likväl medför det att hennes ibland ganska långtgående tolkningar bitvis blir hängande i luften tills helhetsmodellen framlagts.

I teorikapitlet bygger Lövkrona en ny tolkningsmodell, som "belyser kön och makt i förhållande till position" (s. 139). Eftersom både kvinnor och män besitter flera sociala roller, utifrån t.ex. arbete och livscykel, blir en modell som laborerar enbart med manligt och kvinnligt förenklad. Lövkrona talar istället om *positions*makt, som består av social makt och av köns

makt. Den sociala makten är "den makt män och kvinnor hade i kraft av den institutionaliserade aspekten av positionen", könsmakten "den makt som emanerade från den sociala och kulturella genusrelationen" (s. 148).

Jag är mycket förtjust i denna tudelning, då den leder bort ifrån en dikotomisering mellan manligt och kvinnligt och inkluderar olika roller en individ hade under sin livscykel. Sålunda hade husbonden en mycket stark positionsmakt, medan den ogifte mannen endast kom i åtnjutande av köns

makt genom "den kunskap de hade om den kvinnliga kroppens mysterier" (s. 149).

Dock hade jag önskat en mer precis och stringent terminologi i Lövkronas analyser och teoretiska resonemang. De teoretiska avsnitten är snåriga; mängder av begrepp staplas på varandra och många viktiga grundläggande definitioner saknas. Vad betyder t.ex. "institutionaliserad aspekt av position" i definitionen av social makt? Hon har tidigare talat om den institutionaliserade patriarkalismen som "en samhällelig variant av den sociala och kulturella genusordningen" (s. 147) och om "samhälleliga/institutionella (lagar, kyrkan)" normer

(s. 76). Hennes exempel antyder att det är ”sociala institutioner”, som familj och hushåll (s. 20), som avses. Menar hon dessa i sig, eller den samhälleliga regleringen av dessa? Om det är hushållspositionen som avses – som det verkar vara utifrån hennes exempel – varför inte skriva det? Vad betyder social, som ju både ingår i den ena delen av positionsmakten och i definitionen av den andra? Hur förhåller sig det sociala till det kulturella? Hur förhåller sig positionsmakten, som teoretiskt begrepp, till begreppen ”praktiker, diskurser, normer och värderingar” (s. 19)?

I ett resonemang där makten får en så framskjuten plats är det av avgörande betydelse att noggrant klargöra vad som avses med ”makt”. ”Könsmakten”, skriver Lövkrona, ”tillskrev män makt över kvinnor såtillvida att konstruktionen av manlighet ’gav’ män rätt att utnyttja kvinnor mot deras vilja; den sociala makten gjorde det möjligt även om deras handlande stred mot lagen” (s. 148). Makten framstår här som oinskränkt, som tillåtande männen orimliga befogenheter visavi kvinnorna. När Lövkrona preciserar kvinnors makt sker ett nivåbyte. Könsmakten för kvinnor konstitueras genom kunskap (s. 149), och vid ett annat tillfälle talar hon om ”den [kvinnliga] makt över män som skvallret innebar” (s. 172). Medan den manliga makten är abstrakt och i stort gränslöst tillåtande, är den kvinnliga konkret och mycket begränsad i sin koppling till specifika kunskaper eller handlingar. Detta är snarare ett resultat, tillika ett mycket intressant sådant, men jag har svårt att se att det är två jämförbara och förenliga maktbegrepp som används.

Hur går då Lövkrona tillväga i sin tolkning? I analysen av materialet bygger Lövkrona i huvudsak på positionsmakten, vilket gör framställningen tesdrivande. Det finns dock två aspekter som komplicerar Lövkronas analys och som väl sammanfattas av följande citat: ”Olyckligtvis vet vi inte *hur många* av de misstänkta barnamörderskorna som tvingats till samlag, men det inledande tvånget spelade *enligt min uppfattning* en viktig roll för deras beslut” (s. 150, mina kurs.). Den första aspekten rör antalet och urvalet av barnamordsfall. Hur stor roll spelar antal och urval för tolkning och generalisering? Den andra aspekten rör hennes egen plats i tolkningen. Hur mycket bygger på hennes egna uppfattningar – hennes forskarjag?

Lövkrona använder ett fåtal fall i sin analys. Materialet om Annika Larsdotter utgör huvuddelen, och därtill lyfter hon kortfattat in ytterligare sju barnamörderskor (kap. 5). Att fokusera på ett fåtal fall framstår som

mycket fruktbart. Framställningen är ett utmärkt exempel på att det inte är antalet fall som är relevant i sig, utan vad man gör med dem. Särskilt från historikerhåll, där omfattande databaser ofta värderas högt, är detta kvalitativt närskådande tillvägagångssätt intressant – och borde leda till efterföljd! Metoden reser dock stora krav på urvalsprincip. Lövkrona har lokaliserat alla sina fall i Carl-Martin Bergstrands lokalhistoriska böcker (*Brott och straff i 1700-talets Västergötland. Del 1. Barnamord och tidelag*, 1972, samt i viss utsträckning *Från Borås och Ås härad på 1700-talet*, 1973). Detta är förstås en smidig ingång till arkiven, men den är samtidigt riskfylld eftersom Bergstrand själv inte redogör för hur han gått tillväga, om han t.ex. valt extra spektakulära händelser eller inkluderat ett bredare spektrum.

Nej, vi vet inte hur många av barnamörderskorna som tvingats till samlag. Men vi bör resonera kring detta. I Bergstrands exempelsamling (1972) ingår åtminstone två fall som faller utanför det mönster som Lövkrona tecknar (kap. 6). Det ena rör en piga som hade stadigt umgänge med sin ”lägersman”, en dräng, som också lovat henne äktenskap. Hon hade vidare berättat för flera, däribland sitt herrskap, att hon var gravid, tvärt emot det i lagen omnämnda döljandet av havandeskapet. Pigan och drängen åstundade att fullborda äktenskapet, vilket innebar att mannen tog fullt ansvar för sitt handlande. I det andra fallet tycks förbindelsen mellan kvinnan och mannen varit av mindre fast art, men utan komplicerande faktorer som att han var gift eller var hennes husbonde. Mannen var i själva verket utfattig, och fick straffet för det sexuella umgänget omvandlat från böter till fängelse. Ett inkluderande av något av dessa fall skulle ha kunnat bilda ett bättre underlag för tolkningen.

I en mindre undersökning rörande 1600-talet, som jag själv genomfört (1990, ”Kärlek till döds. Barnamord i 1600-talets Sverige”, opubl. c-uppsats, Hist. inst., Uppsala), framträder ett mer varierat mönster än det Lövkrona beskriver. Av de åtta fall jag där undersökt föreligger två i två fall, utnyttjande i ytterligare två. I ett fall ingår paret äktenskap och resterande tre fall framstår som vanliga lönskalägen, med tillfälliga förbindelser men utan tvång. Här finns alltså vissa paralleller till Bergstrands övriga exempel. Det är också tänkbart att mönstret med tiden blir mer entydigt, liksom är fallet med vanliga sedlighetsbrott där männen under 1700-talet tog allt mindre ansvar än tidigare (Marie Lindstedt Cronberg, 1997: *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*). För

generella uttalanden om inledande tvång krävs mer än att hänvisa till ”min uppfattning”.

Jag tror att Lövkrona har en stor poäng i den ojämlika sexuella relationen mellan mannen och kvinnan, men jag har svårt att utifrån urval och antal göra den så allmängiltig som Lövkrona gör. Tolkningen drivs ibland för långt. Slutsatsen att ”[i]nte bara Annika drogs med skuld känslor för att inte ha kämpat emot tillräckligt, utan med största sannolikhet även de andra kvinnorna” (s. 145, min kurs.) är enligt min mening inte tillräckligt belagd. Påståendet ”[h]on [den ogifta kvinnan] blev en samhällsfara och alla ogifta kvinnor blev presumtiva barnamörderskor. Samhällsfarligheten bestod i deras sexuella lust, deras förslagenhet och grymhet mot det (o)födda barnet” (s. 197) framstår som rentav halsbrytande. Det extrema och abnorma görs till en normalitet, till en mall för alla kvinnor. Hade hon stannat vid att alla ogifta kvinnor blev presumtiva löskonor vore det mer rimligt, och det skulle också kunna passa in i hennes resonemang.

I ovanstående citat är det lätt att läsa in Lövkrona själv. Att hon i sin bok är ett mycket synligt forskarjag är inget hon söker dölja. Tvärtom. Frågeställningen har emanerat ur hennes engagemang i kvinnoforskningen och kvinnorörelsen, och hon säger explicit ”[i] denna text finns således jag själv mycket närvarande” (s. 28). För att förstå kvinnorna använder hon ett ”solidariskt utanförskap”; med männen kan hon emellertid inte vara solidarisk, eftersom hennes syfte är att ”avslöja” deras maktposition (s. 29).

Ett sådant ställningstagande innebär en överhängande risk för tendentiös tolkning, särskilt då hon säger att hennes ”grundinställning” är att ”de [kvinnorna] uppriktigt berättar om sina upplevelser” (s. 29). Hon har redan på förhand bestämt att kvinnorna talade om inte sanning så åtminstone utifrån verkliga förhållanden medan männen agerade utifrån en manligt kodad uppfattning om verkligheten (s. 145). Annikas utsaga att Gunnar tvingat sig på henne är sann, medan Gunnars att Annika också ville ha sexuellt umgänge inte är det. Lite tillspetsat kan man alltså säga att en som har positionsmakt per definition talar osanning. Gunnars utsaga kan säkerligen vederläggas, eller åtminstone göras mindre sannolik – det är inte det jag vill åt – men det kan inte göras till en ”grundinställning”. Den dynamik mellan olika analysnivåer som Lövkrona inledningsvis tagit fasta på har här försvunnit.

I samband med diskussionen om det sexuella tvånget lyfter Lövkrona in ett längre citat ur Karin Widerbergs

bok *Kunskapens kön* (1995), där Widerberg beskriver en våldtäkt hon själv varit med om på 1960-talet. Lövkrona kommenterar detta med att ”Widerbergs beskrivning av de känslor hon erfor mycket väl skulle kunna uttrycka vad Annika kände” (s. 82). Annikas motstånd, Gunnars tvång, Widerbergs berättelse samt den erotiska diktningens uppfattning om kvinnlig och manlig sexualitet pekar i en och samma riktning: ”Sammantaget finns det således flera goda skäl för att anta att Annikas version av händelseförloppet är sann – hon blev tvingad till samlag av sin sväger, under hot, hon kände sig attraherad men värjde sig förgäves” (s. 82). Lövkrona driver denna tolkning allt för långt. Jag har svårt att se hur en 1960-talskvinnas upplevelser kan användas i detta sammanhang, även om genusordningen till stora delar fortfarande är densamma (s. 217). Viljan att driva en tes får inte ske på bekostnad av en vetenskapligt uppbyggd tolkning.

Det paradoxala är att de anakronistiska och tendentiösa påhängen egentligen inte behövs. Många tolkningar skulle kunna bli desamma även utan detta. Och egentligen utan att Lövkrona hade behövt göra avkall på det feministiska perspektivet. Hon säger själv i sin epilög att ”[m]in teoretiska modell med positioner har gjort det möjligt att lyfta fram de patriarkala strukturerna och den manliga könsmakten” (s. 216). Ja, detta är en av bokens poänger – och ett tillräckligt bidrag till ”en feministisk teoretisk debatt”. Jag medger att Lövkronas bitvis provocerande tillvägagångssätt väcker många frågor och tankar, men jag hade likväl gärna sett en mer problematiserad och bättre underbyggd helhetsbild av fenomenet barnamord.

Gudrun Andersson, Uppsala

I andra länder. Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande. En antologi. Magnus Berg & Veronica Trépagny (red.). Historiska Media, Lund 1999. 217 s., ill. ISBN 91-88930-55-6.

Det var med viss tvekan jag närmade mig *I andra länder*. Råder det inte inflation i utgivandet av uppsatssammanställningar? Ibland är de, som denna bok, resultatet av en konferens på ett aktuellt tema. Ett antal forskare håller föredrag för varandra. Någon ges i uppdrag att redigera boken som skall belägga detta och att skriva en inledning som binder samman de spretande tankarna. Mycken möda läggs förmodligen på att